

ההיסטוריון והאמת

המאמר פורסם בכתב העת *אודיסאה*, גיליון 8, יולי 2010.

אנחנו חיים בעידן הנרטיביים. הנרטיב הציוני, הנרטיב הפלסטיני, הנרטיב הפמיניסטי, הנרטיב המזרחי. כל אחד והסיפור שלו, כל אחד והאג'נדה שלו. וכשכל סיפור נועד לקדם אג'נדה, אף סיפור אינו מקדם את חקר האמת.

זו הטענה המקובלת, והמוצדקת, נגד זילות המחקר ההיסטורי בעידן הנרטיביים. אכן, קשה לכבד היסטוריונים שאינם אלא תועמלני אג'נדות. קשה לכבד הפקות אינטלקטואליות. אבל בעיצומה של החיננה הרלטיביסטית הזאת, כדאי להיזהר גם משימוש מופקר במונח "רלטיביזם". לא כל רלטיביזם הוא ציני, תועמלני וחסר בושה, ומי שתוקף את הרלטיביזם שפשה בלימודי ההיסטוריה, עושה לעצמו חיים קלים. כי הבעיה העמוקה והעתיקה של ההיסטוריוגרפיה אינה נעוצה ברלטיביזם הציני שבאופנה אלא ברלטיביזם העקרוני, הבלתי נמנע, של כל ניסיון לספר פיסת עבר.

הרלטיביזם העקרוני אינו פוסט-מודרניסטי. הוא היה שם תמיד, מהמשפט הראשון בספר ההיסטוריה הראשון במערב. "הרודוטוס איש הליקרנסוס מציג בספר זה את פרי מחקריו", פותח הרודוטוס את ספרו, "כדי שלא יאבד זכרם של מעשי בני אדם עם הזמן, וכן שלא תאבד תהילתם של מפעלים גדולים ומופלאים, הן של יוונים והן של ברברים, ובמיוחד לא הסיבה שבגללה נלחמו אלה באלה".

האם ברור להרודוטוס על מה הוא כותב? הוא מתלבט בין שלושה נושאים. מצד אחד, הוא רוצה לכתוב על "מעשי בני אדם" הראויים להיזכר, בין שהיו מעשים טובים בין שהיו מעשים רעים. מצד שני, הוא רוצה לכתוב מה שניטשה יכנה "היסטוריה מונומנטלית": להנציח "מפעלים גדולים ומופלאים". מצד שלישי, הוא רוצה לכתוב על מלחמת פרס-יוון. שלושת הנושאים חשובים בעיניו, והתלבטותו ביניהם מעידה על הרלטיביזם שביסוד כל בחירה שכזאת. כל אחד משלושת הנושאים המתחרים על תשומת לבו מכתוב צורת הסתכלות על העבר, התמקדות בעובדות מסוימות תוך התעלמות מאחרות, ורציונל שעל פיו יאורגנו העובדות הנבחרות לכדי סיפור משמעותי. שלושת הסיפורים יהיו אמיתיים, אבל מאחר שלא יספרו על אותם ארועים, הם לא יעלו בקנה אחד, גם אם לא יסתרו זה את זה.

רק סיפורים בעלי נושא משותף עשויים לסתור זה את זה, כפי שאכן עושים הנרטיביים המתנגשים של ימינו. הנרטיב הציוני והנרטיב הפלסטיני עשויים לסתור זה את זה בכל הנוגע לארועי 1948, אבל אלו שתי גירסאות של אותם ארועים עצמם. הרודוטוס מודע היטב ליחסיותם ולאופיים המפוקפק של הנרטיביים שהוא מצטט. על פי הנרטיב הפרסי, המלחמה התחילה בגלל הפניקים –

"ואולם לי אין כוונה לקבוע שהדברים התרחשו כך או כך", הוא כותב. "אני חייב לספר את מה שמספרים, אבל אני חייב להאמין בכל דבר", הוא כותב, וחוזר על כך בניסוחים דומים לאורך ספרו. הבעיה הבסיסית שלו אינה יחסיותם של הסיפורים שהוא מצטט, אלא יחסיותה של עצם בחירתו לצטט דווקא אותם, ולא סיפורים על נושאים אחרים.

לתוקידידס כבר היה ברור על מה הוא כותב. "תוקידידס איש אתונה העלה על ספר את קורות מלחמת הפלופונזים והאתונאים כמות שהם", פתח את ספרו בגוף שלישי, כקודמו, "והוא התחיל בזאת מיד משנתרגשה ובאה, שכן ציפה שחשובה וראויה לתשומת לב תהא יותר מאלו שקדמוה". הביטוי "כמות שהם" מבטא את יחסו הביקורתי כלפי הרודוטוס, שאינו מספר על המאורעות "כמות שהם" אלא על "מה שמספרים" על אותם מאורעות. אם תוקידידס, ולא הרודוטוס, נחשב בדרך כלל לאבי ההיסטוריוגרפיה במובן האקדמי, הרי זה בדיוק על שום השתדלותו חסרת הפשרות – לפחות לטענתו – להגיע לחקר האמת העובדתית. "ביררתי כל דבר לפרטיו במידת הדיוק שבגדר האפשרות גם במאורעות שהייתי עד-ראייה להם, וגם לאותם ששמעתי מפי אחרים", הוא מצהיר, "והשתדלות זו גרמה לי יגיעה מרובה, כי אותם שנכחו במאורעות השונים לא סיפרו אותם דברים עצמם על אותם מעשים עצמם, אלא כל אחד ואחד סיפר לפי חיבתו לאחד הצדדים ולפי כוח זכרונו".

תוקידידס ביקורתי יותר מהרודוטוס באשר לעדויות שהוא גובה, אבל אין הוא ביקורתי יותר ממנו באשר לעצם הגדרת הנושא הנדון. למעשה, מבחינה זו הוא ביקורתי פחות מהרודוטוס, שהתלבט, כאמור, בין שלושה נושאים. בעיני תוקידידס, ברור מאליו שארועים צבאיים הם הארועים החשובים ביותר בעולם: כל כך ברור מאליו, עד שכל שאר הדברים המתרחשים בעולם נקלטים בתודעתו רק בתור תופעות לוואי של המלחמה. "רעידות אדמה שהתחוללו בעוצמה רבה על פני חלקי ארץ גדולים; ליקויי חמה שהיו תכופים מאותם הזכורים לנו מזמנים עברו; בצורות גדולות היו בכמה מקומות, שגררו אחריהן רעבון; ולבסוף, אותה מחלה-מגפה, שהיזקה היה ניכר ביותר, ואף דלדלה חלק מיוון – כל הפגעים האלו באו על יוון עם מלחמה זו", הוא מסכם את חשיבותה הקוסמית ממש של מלחמת פלופונז. ברור מאליו, בעיניו, שההתרחשות המשמעותית ביותר שפקדה את ארצו בימיו היתה המלחמה ולא רעידות האדמה, הבצורות או המגפה, שהפילו חללים רבים יותר לאין ערוך. ארוע צבאי מקומי הוא ההקשר, הוא סיפור המסגרת, הוא סיפור העל, שבתוכו מופיעים ומקבלים את משמעותם כל שאר הארועים שתחת השמש.

לא כך, למשל, בעיני המספר המקראי, הפוטר באזכור אגבי ארוע צבאי-מדיני כביר כמו מסע נצחונותיו של ירבעם בן יואש, מלך ישראל שכבש את כל ממלכת ארם-דמשק. האזכור אגבי משום שמלך זה "לא סר מכל חטאות ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל" (מלכים ב, יד כד). בעיני המספר המקראי, ירבעם בן יואש הוא קודם כל חוטא, ממשיכו של החוטא ירבעם בן נבט. דמותו של מי שהיה, מבחינה צבאית-מדינית, גדול מלכי ישראל מאז ימי דוד ושלמה, מגומדת כך להערת שוליים, ורוב קוראי התנ"ך אינם זוכרים כלל, מן הסתם, שהיה עוד ירבעם אחרי ירבעם בן נבט.

אילו תוקידידס כתב את התנ"ך, היה מקדיש לירבעם בן יואש כמה פרקים, אם לא ספר. מבחינתו, ברור כשמש שמלחמות הן הארועים המשמעותיים ביותר – ואם לא די בכך, ברור לו שמלחמת

פלופונז היא המלחמה המשמעותית ביותר בהיסטוריה. אמנם, "מלחמת פרס היתה הגדולה במאורעות העבר", הוא כותב, "אבל היא באה לידי הכרעה מהירה בשתי מערכות ים ובשתי מערכות יבשה", ואילו מלחמת פלופונז "נמשכה זמן רב, ובימיה התרגשו על יוון פורענויות כאלה [רעידות אדמה, בצורות וכו'], שלא ידעה מעולם כמותן במשך אותו שיעור זמן".

תוקידס יכול לטעון זאת רק בדיעבד, לאחר שנגמרה המלחמה שנמשכה 27 שנה, ואיתה פגעי הטבע שהתרגשו על יוון במרוצת אותן שנים. אבל אם נקרא שוב את משפט הפתיחה של ספרו, נגלה שהוא כלל לא חיכה לתום המלחמה כדי להעריך את מידת חשיבותה ההיסטורית, אלא התחיל לכתוב את קורותיה "מיד משנתרגשה ובאה, שכן ציפה שחשובה וראויה לתשומת לב תהא יותר מאלה שקדמוה". עוד לפני שמלאה שנה אחת למלחמה, עוד לפני שהתלוותה לה רעידת אדמה או בצורת אחת, הוא כבר ייחס לה, מראש, חשיבות עילאית.

העובדות אמיתיות. תוקידס לא בדה את רעידות האדמה, הבצורות והמגפה. אבל הוא משקר לעצמו ולנו כשהוא מנמק באמצעותן את חשיבותה של המלחמה שהיתה כה חשובה בעיניו בלאו הכי. האמת שממנה ניסה לחמוק היא זו שישעיהו ברלין הודה בה במסתו "כורח היסטורי" (1953), כשהעיר שאפילו בכתובת הכרוניקות היבשות והפשוטות ביותר "אנו בוחרים מאורעות או אנשים מסוימים מאחר שאנו סבורים כי נודעה להם מידה מיוחדת של 'השפעה' או 'כוח', או 'חשיבות'".

השאלה הקובעת היא, אפוא, מה חשוב בעיני ההיסטוריון, מה משמעותי ורלבנטי בעיניו – וכל תשובה שנקבל מהיסטוריון זה או אחר תהיה רלטיביסטית, אם רק תהיה כנה. תולדות ההיסטוריוגרפיה הן תולדות נדידתה של תשומת הלב המחקרית ממוקד עניין אחד למשנהו. תשומת לבם של היסטוריונים היתה נתונה למישור הצבאי-מדיני עד שנדדה למישור הכלכלי-חברתי, שממנו נדדה למישור הגיאוגרפי-דמוגרפי, שממנו נדדה למישור התרבותי. היא תמשיך, ודאי, לנדוד למישורים אחרים, ובכל פעם שתחנה באחד מהם יתיימרו ההיסטוריונים לספר "סוף סוף" את "הסיפור האמיתי" על העבר הנדון, שהרי "סוף סוף" הוא יסופר מזווית ההתייחסות הרלבנטית "באמת" – שתוחלף מתישהו, כקודמותיה, בזווית התייחסות שתחשב, בתורה, רלבנטית ממנה.

דוגמא מאלפת לכך, ודווקא מן הכיוון הפוזיטיביסטי המקדש את העובדות היבשות, סיפקו באמצע המאה העשרים ההיסטוריונים הצרפתים שהשתייכו לאסכולת ה-Annales. שוחרי סטטיסטיקה אלה החשיבו יותר מכול את העובדות הכלכליות והדמוגרפיות, פחות מהן את המבנה החברתי, ופחות מכול את ההתרחשויות הפוליטיות והתרבותיות. אחד הבולטים שבהם, עמנואל לְרוֹאֶה לְדוּרִי, תיאר לאור תפיסה זו, בספר שפרסם ב-1966, את תולדות אירופה מהמאה ה-14 עד המאה ה-18 כ"היסטוריה סטאטית" (l'histoire immobile). שום דבר, לשיטתו, לא השתנה באירופה בחמש מאות השנים הללו, הואיל והחברה נשארה כלואה באותה "אקו-דמוגרפיה" מסורתית.

"במודל חדש זה של ההיסטוריה", הגיב לורנס סטון ב-1979 על תיאורו של לְדוּרִי, "תנועות כמו הרנסנס, הרפורמציה, ההשכלה וצמיחתה של המדינה המודרנית פשוט נעלמו כלא היו. התמורות

האדירות בתרבות, באמנות, באדריכלות, בספרות, בדת, בחינוך, במדע, במשפט, בחוקה, בהתגבשות מדינות, בביורוקרטיה, בארגון צבאי, בהסדרי ממון וכיוצא באלה, אשר התחוללו ברבדים העליונים של החברה באותן חמש מאות שנה, נתקלו בהתעלמות גמורה". במלים אחרות: לדורי הגיש לנו תיאור היסטורי מופרך, אף שכל העובדות הכלולות בו נכונות.

"אני רוצה להראות לכם איך, כיום, יכולים אנשים לגבש לעצמם נקודת ראות חדשה על ההיסטוריה האישית שלהם ועל זו של האנושות כולה", כותב תיאודור ז'לדין בפתח ספרו *היסטוריה אינטימית של האנושות* (1994). "אני רוצה להראות לכם איך משתנים כיום סדרי העדיפויות, ואילו משקפיים דרושים כדי להתבונן בהם. במהלך ההיסטוריה החליפו בני האדם שוב ושוב את המשקפיים שמבעדם התבוננו בעולם ובעצמם", ובימינו מתרחשת "העתקת תשומת הלב מקטטות לאומיות לנושאים בעלי ערך הומניטרי וסביבתי רחב". סדרי העדיפויות משתנים, ואיתם המשקפיים. מהרלטיביזם הזה אף היסטוריון עוד לא חמק.

אין להסיק מכך, כדרכם האופנתית של בעלי האג'נדות, שאין אמת היסטורית שאפשר לחתור אליה אלא רק אינטרסים שאפשר לקדם. אדרבא, דווקא בעידן הפוליטיזציה הצינית של לימודי ההיסטוריה, חשוב להבהיר את ההבדל בין אמת יחסית לבין התנערות מן האמת בשם היחסיות.

חיבור היסטורי הוא מחקר רציני, ולא סתם טקסט מגמתי, אם הוא מגיש לנו פירוש תקף ומבוסס של החומר הנחקר. פירוש תקף (valid) הוא פירוש משכנע מבחינה לוגית, ופירוש מבוסס (sound) הוא פירוש הנשען על ראיות מספיקות. כשהיסטוריון כופה על הראיות שבידו פרשנות שאינה מתחייבת מהן, פרשנותו דמגוגית. כשהוא מפריח קביעות שאינן מגובות בראיות עובדתיות, פרשנותו חסרת בסיס.

פירוש תקף ומבוסס הוא פירוש אובייקטיבי. אובייקטיבי, לא נייטרלי. אף היסטוריון אינו נייטרלי, אבל תהא עמדתו של ההיסטוריון אשר תהא, הדרישה לתיקוף לוגי ולביסוס עובדתי היא דרישה אובייקטיבית, אוניברסאלית, החלה על המחקר ההיסטורי, ועל רוב מדעי הרוח, כשם שהיא חלה על מדעי הטבע ועל מדעי החברה. מבחן ההיגיון ומבחן הראיות אינם תלויי אג'נדה, ותועמלני האג'נדות נכשלים בשניהם.

יש לדרוש אפוא מכל פירוש היסטורי לעמוד במבחני התיקוף והביסוס, אבל יש לזכור גם שאף פירוש תקף ומבוסס של פיסת עבר אינו הפירוש התקף והמבוסס היחיד שאפשר להעניק לה. כי אין מנוס: כל פירוש של העבר מושתת בהכרח על החשבתם של גורמים מסוימים – מדיניים, אקלימיים, כלכליים, תרבותיים, פסיכולוגיים, דמוגרפיים או טכנולוגיים – כגורמים המכריעים והרלבנטיים ביותר, ועל כל אחד מן הגורמים הללו אפשר להשעין תיאור היסטורי תקף ומבוסס שלא יעלה בקנה אחד עם שאר התיאורים התקפים והמבוססים של אותו עבר עצמו.